

УДК 811.161.2'243'373.421'367.625

ДОМІНАНТИ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ ДІЄСЛІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Анна Середницька

Національний університет „Львівська політехніка”,
кафедра української мови,
вул. Карпінського, 1/306, 79013 Львів, Україна
тел.: (032) 258 26 75

На основі 8066 лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) дієслів переміщення виділено 57 лексико-семантичних полів, кожне з яких містить від 2 до 49 синонімічних рядів, очолюваних синонімами-домінантами. Синоніми-домінанти є часто вживаними та інформаційно місткими словами, тому їх насамперед треба вивчати в курсі української мови як іноземної.

Ключові слова: дієслова переміщення, лексико-семантичне поле, синонімічний ряд, синонім-домінанта.

Оскільки процеси переміщення є надзвичайно поширеними в навколишньому світі, лексико-семантичне поле дієслів переміщення об'єднує 8066 лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) дієслів, значення яких містять інтегральну ознаку „переміститися в просторі”. Безперечно, не всі з цих слів, які фіксують тлумачний словник української мови [7], активно вживає навіть той мовець, для якого українська мова є рідною. Тим більше не варто вивчати всі ці слова у курсі української мови як іноземної. Доцільно зосередитися на частотних лексичних одиницях, значення яких, хоча і є достатньо узагальненим, проте передає всю найважливішу інформацію, яка може знадобитися іноземному студенту під час спілкування. Постає питання, яким чином виокремити такі лексичні одиниці серед 8066 ЛСВ. Безперечно, самого критерію частотності вживання слів недостатньо, і на допомогу науковцеві приходять метод компонентного аналізу семантичних значень слів.

У масиві значень дієслів переміщення мова передає великий, але кількісно обмежений перелік сем, або ознак, які представляють структуру мовного поняття переміщення у свідомості мовця. Для поняття „переміщення” найвагомими є такі ознаки, як спосіб переміщення предмета, характер будови самого предмета, напрямок його руху, траєкторія, тривання переміщення в часі, його інтенсивність тощо. Мова виражає ці ознаки в лексико-семантичних, граматичних, словотвірних значеннях. Досить часто важливі ознаки дублюються, а інколи виражаються по кілька разів різними мовними засобами. Наприклад, поняття „переміщення всередину” виражають лексико-семантичні значення дієслів на зразок *потрапляти, забиратися, проникати*; приєменники *у (в), до*; дієслівні префікси *у- (в-), за-*; прислівник *всередину* тощо. Оскільки ми досліджуємо лексичні значення дієслів переміщення, які є первинними засобами вираження категорії руху в мові, то звертаємо особливу увагу на лексико-семантичні ознаки та словотвірні значення цих дієслів.

Найпростіше провести компонентний аналіз семної структури значень ЛСВ дієслів переміщення за допомогою методу ступеневої ідентифікації, запропонованого Е.В. Кузнецовою [4]. Цей метод передбачає аналіз дефініції слова, поданої у тлумачному словнику. Згідно з ним, родо-видова дефініція містить основний відповідник, який виражає інтегральні семи, і конкретизатор, який передає диференційні ознаки: реєстрове слово = основний відповідник (родові, інтегральні ознаки) + конкретизатори (видові, диференційні ознаки) [4: 36], наприклад, *плестися1* = основний відповідник, дієслово *іти* + конкретизатор, прислівник *повільно*.

Таким чином, аналізуючи дефініції тлумачного словника, можна отримати масив інтегральних та диференційних сем, які входять до значень дієслів переміщення.

Під час аналізу визначень 8066 ЛСВ дієслів переміщення ми встановили, що всі вони об'єднані інтегральною ознакою „переміщатися в просторі”. Оскільки переміщення відбувається по-різному, то можна виділити 57 найвагоміших диференційних ознак, на основі яких всі 8066 ЛСВ поділено на 57 лексико-семантичних полів: *Здійснювати коливальний рух (коливатися), Здійснювати обертальний рух (обертатися), Переміщати кидком (кидати), Переміщати, навантаживши на себе (нести), Переміщатися безладно (метушитися), Переміщатися від однієї точки в різних напрямках (розходитися), Переміщатися всередину чого-небудь, Переміщатися кроками (іти)* [4].

Більшість з цих лексико-семантичних полів (53 із 57) мають так звані назви поля, або архілексеми. Це максимально абстрактні лексичні одиниці, які узагальнюють зміст ЛСВ цілого поля. Наприклад, значення архілексеми *іти* складається зі сем „переміщатися” і „кроками”, що є спільними для всіх ЛСВ поля *Переміщатися кроками*, яке вона очолює. Оскільки архілексеми є узагальненими лексичними еквівалентами цілих груп близьких за змістом, але конкретніших дієслів, їх треба вивчати передусім і вводити як основний лексичний запас у посібники для вивчення української мови як іноземної. Разюче співвідношення між загальною кількістю ЛСВ дієслів переміщення (8066) і кількістю архілексем, які узагальнено передають їхнє значення (53), свідчить про доцільність першочергового оволодіння саме цими словами [6].

Проте лексичне наповнення самих 57 лексико-семантичних полів не є семантично однорідним, їх можна поділити на ще менші лексико-семантичні групи. Для прикладу розглянемо поле *Переміщатися кроками* (близько 1000 ЛСВ). Хоча у значеннях усіх слів цього лексико-семантичного поля присутня інтегральна ознака „переміщатися у просторі” та диференційна ознака „кроками”, вони можуть відрізнятися іншими, конкретнішими диференційними ознаками. Адже йти можна по-різному: повільно, швидко, плавно, навпростець, великою масою тощо. За цими диференційними ознаками, або обставинами ходи, у полі *Переміщатися кроками* можна виділити 49 синонімічних рядів. Назва кожного з них складається зі слова *іти*, значення якого містить ознаки „переміщатися” і „кроками”, інтегральні для дієслів поля ходи, і обставини, яка називає диференційну ознаку, спільну тільки для значень дієслів синонімічного ряду: „великою масою”, „далеко” тощо. У дужках подано синонім-домінанту, який очолює ряд: „*Іти безцільно (віятися)*”, „*Іти великою масою (товпитися)*”, „*Іти далеко (плентатися)*”, „*Іти дрібними кроками, швидко (дріботіти)*”, „*Іти з пошкодженою кінцівкою (шкандибати)*”, „*Іти навпростець (прямувати)*”, „*Іти нахабно, грубо, настирливо (валити)*”, „*Іти нетвердою ногою*”

(*плутатися*)”, „Іти плавною ходою (*плисти*)”, „Іти по воді або грузькій поверхні, утворюючи шум (*чалапати*)”, „Іти повільно (*плентатися*)”, „Іти розміреним кроком, по-військовому (*марширувати*)”, „Іти слідом за ким-небудь (*тягтися*)”, „Іти у рідині, по грузькій поверхні (*брести*)”, „Іти швидко (*чимчикувати*)”, „Іти широкими кроками (*цибати*)”, „Іти, коливаючись (*перевалюватися*)”, „Іти потай (*крастися*)”, „Іти, утворюючи шум (*човгати*)”, „Іти, штовхаючись (*штовхатися*)”, „Ходити безцільно (*веишатися*)”, „Ходити для задоволення (*гуляти*)”, „Ходити плавною ходою (*плавати*)”, „Ходити повільно (*повзати*)”, „Ходити у рідині, по грузькій поверхні (*бродити*)”, „Ходити швидко (*бігати*)”, „Ходити, не знаючи напрямку (*блукати*)”, „Вести силоміць (*тягти*)”, „Вести, демонструючи пошану (*проводжати*)”, „Водити силоміць (*тягати*)”, „Виходити назовні з труднощами (*вибиратися*)”, „Виходити назовні швидко (*виметнутися*)”, „Виходити назовні швидко і непомітно (*вислизати*)”, „Відходити від чого-небудь (*віддалятися*)”, „Входити всередину чого-небудь з труднощами (*пробиватися*)”, „Входити всередину чого-небудь непомітно, швидко (*прослизати*)”, „Входити всередину чого-небудь швидко (*пірнати*)”, „Входити нахабно, грубо, настирливо всередину чого-небудь (*пхатися*)”, „Ідучи, втрачати рівновагу (*спотикатися*)”, „Іти, припадаючи на ногу (*кульгати*)”, „Переступати з ноги на ногу, стоячи на місці (*тупцювати*)”, „Почати швидко йти (*покотитися*)”, „Приходити до якого-небудь місця (*прибувати*)”, „Приходити куди-небудь (про когось небажаного некликаного, несхвально) (*приволікатися*)”, „Приходити куди-небудь вчасно (*нагодитися*)”, „Приходити куди-небудь з труднощами (*добиратися*)”, „Приходити куди-небудь невчасно, недоречно (*прителіпатися*)”, „Приходити куди-небудь несподівано (*прививатися*)”, „Робити крок, ставити ногу (*ступати*)”.

У різних лексико-семантичних полях дієслів переміщення синонімічні ряди можна виділити за різними диференційними ознаками. Зміст цих ознак залежить від специфіки та обставин процесу переміщення в об’єктивній дійсності. Якщо процес ходіння, який відбувається по поверхні за допомогою переставлення ніг, уточнюють диференційні ознаки, що стосуються якості цієї поверхні (тверда, грузька, покрита водою), розміру кроків (широкі, малі), їх частоти (часті), темпу пересування (повільного, швидкого), шуму під час ходи (тупотіння, шарудіння), то політ, який проходить у повітрі за допомогою крил чи механізмів, уточнюється диференційними ознаками „на нерухомо розпростертих крилах”, „плавно, легко” тощо. У полі *Переміщатися (про рідину)* синонімічні ряди виділяють за специфічними ознаками – текти „краплями”, „струменем”, „бурхливо” тощо.

Усього в 57 лексико-семантичних полях дієслів переміщення виділено 327 синонімічних рядів. Кожен з цих рядів очолює інтегральне слово – синонім-домінанта, що узагальнює значення всіх слів ряду. Наприклад, значення синоніма-домінанти *товпитися* містить інтегральну ознаку „переміщатися в просторі”, спільну для всіх дієслів переміщення, диференційну ознаку „кроками”, характерну для слів лексико-семантичного поля *Переміщатися кроками* і конкретнішу диференційну ознаку „великою масою”, властиву для всіх дієслів синонімічного ряду „Іти великою масою (*товпитися*)”.

Домінанти синонімічних рядів як нормативні, стилістично нейтральні і часто вживані лексичні одиниці формують семантичну основу лексичної системи. Здатність синонімів виражати одне поняття і можливість зведення синонімічного ряду до одного синоніма-домінанти дослідники неодноразово використовували на практиці. Ю.М. Караулов говорить про можливість розбивати лексику на групи слів,

які називають одне поняття, на основі саме синонімічних відношень. Дослідник вважає, що синоніми-домінанти складають „інваріантну основу словника у голові носія мови” [3: 58]. У працях А.К. Жолковського також подано спроби зіставлення синонімічних висловлювань з метою виявити спільні семантичні категорії [2: 18]. Схожим поняттям спільної ідеї – „лексичного параметра” і кола слів, які її виражають, оперує і Ю.Д. Апресян [1: 45]. Тому синоніми-домінанти можна вважати семантично вагомими абстрактними лексичними одиницями, які за рівнем узагальнення йдуть відразу після архілексем. Відповідно, саме серед них доцільно вибирати лексичні одиниці для розширення масиву вивчених слів після того, як студенти-іноземці вже оволоділи архілексемами.

Щоб встановити синоніми-домінанти, треба аналізувати дефініції слів, поданих у тлумачному словнику [7]. Саме домінанта синонімічного ряду здебільшого є основним відповідником у дефініціях синонімів цього ряду. Так, у синонімічному ряду „*Коливатися (про щось гнучке, висяче) (колихатися)*”, який належить до поля *Здійснювати коливальний рух*, через синонім-домінанту *колихатися I* ‘злегка гойдатися під дією чого-небудь (про висячі, гнучкі та ін. предмети)’ визначено синоніми *колисатися* ‘те саме, що колихатися’, *теліпатися I* ‘колихатися, хилитися, метлятися (про висячі, гнучкі й т. ін. предмети)’, *хилятися I* ‘колихатися, хитатися, гойдатися’. Сам синонім-домінанта *колихатися* визначений за допомогою родо-видової (гіперо-гіпонімічної) дефініції. Його основним відповідником є лексична одиниця вищого рівня узагальнення, родове слово *гойдатися*. Це свідчить, що синонім-домінанта безпосередньо пов’язаний з вищими за рівнем узагальнення інтегральними словами – родовими словами, або архілексемами [5].

Про те, що синоніми-домінанти у лексичній системі є надзвичайно вагомими і функціональними, свідчить і той факт, що вони утворюють найбільше похідних. Наприклад, від синоніма-домінанти *колихатися I* утворюються похідні *заколихатися* ‘почати колихатися, розмірено рухатися з боку на бік, згори вниз’, *сколихнутися I* ‘почати колихатися, хитатися, гойдатися’, *поколихуватися I* ‘колихатися якийсь час’, *колихнутися* ‘однокр. до колихатися’, *поколихуватися* ‘колихатися злегка або час від часу’, *виколіхуватися I* ‘раз у раз колихатися’, *розколихуватися I* ‘починати сильно колихатися’, *поколихнутися* ‘однокр. до поколихатися’.

Таким чином, основними репрезентантами всього масиву 8066 ЛСВ дієслів переміщення, крім 53 архілексем, є 327 домінант синонімічних рядів. Поле *Здійснювати коливальний рух* представляють 15 домінант: *колихатися* (ряд „*Коливатися (про щось гнучке, висяче)*”), *розвіватися* (ряд „*Коливатися від вітру*”), *гойдатися* (ряд „*Коливатися для розваги*”), *тремтіти* (ряд „*Коливатися з невеликою амплітудою*”), *скакати* (ряд „*Коливатися різко, поривчасто*”), *дритати* (ряд „*Робити рвучкі, різкі рухи*”), *розвівати* (ряд „*Коливати (про вітер)*”), *гойдати* (ряд „*Коливати для розваги, присипляння*”), *трясти* (ряд „*Коливати з невеликою амплітудою*”), *стрясати* (ряд „*Коливати різко, сильно*”), *колихати* (ряд „*Коливати щось гнучке, висяче*”), *махати* (ряд „*Робити ритмічні помаху*”), *хвилюватися* (ряд „*Коливатися (про рідину)*”), *хвилювати* (ряд „*Коливати рідину*”), *знизувати* (ряд „*Робити рухи плечима*”).

Поле *Здійснювати обертальний рух* представляють 13 синонімів-домінант: *вгвинчуватися* (ряд „*Здійснювати гвинтовий рух*”), *кружляти* (ряд „*Обертатися навколо якого-небудь предмета*”), *вирувати* (ряд „*Обертатися,*

утворюючи вир”), вихорити (ряд „Обертатися, утворюючи вихор”), гвинтити (ряд „Надавати гвинтового руху”), кружляти (ряд „Обертати навколо якого-небудь предмета”), обвиватися (ряд „Здійснюючи обертальні рухи, покривати собою поверхню чого-небудь”), обмотувати (ряд „Здійснюючи обертальні рухи, покривати чим-небудь поверхню чогось”), обмотуватися (ряд „Здійснюючи обертальні рухи, покривати чим-небудь свою поверхню”), кутати (ряд „Обгортати в щось тепле”), кутатися (ряд „Обгортатися в щось тепле”), об’язувати (ряд „Обмотувати мотузкою”), об’язуватися (ряд „Обмотуватися мотузкою”).

До поля **Змінювати положення в просторі** належать 13 синонімів-домінант: випрямлятися (ряд „Змінювати похиле, нерівне положення в просторі на пряме”), гнутися (ряд „Змінювати пряме положення в просторі на похиле, нерівне”), заточуватися (ряд „Нахилитися, втративши рівновагу”), повертатися (ряд „Обертатися в певний бік”, перевертатися (ряд „Перекидатися з одного боку на інший”), простягатися (ряд „Простиратися, випрямлятися (про кінцівку)”)), вертитися (ряд „Часто змінювати положення тіла в просторі”), випрямляти (ряд „Змінювати похиле, нерівне положення чого-небудь на пряме (випрямляти)”)), гнути (ряд „Змінювати пряме положення чогось на похиле”), перевертати (ряд „Перекидати з одного боку на інший”), повертати (ряд „Повертаючи, спрямовувати в певний бік”), простягати (ряд „Простирати, випрямляти кінцівку”), крутити (ряд „Часто змінювати положення предмета в просторі”).

Поле **Переміщати волоком** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщати кидком** входять 6 синонімів-домінант: плюхнути (ряд „Кидати зі звуком”), шпурляти (ряд „Кидати з силою”), сипати (ряд „Кидати що-небудь дрібне або велику кількість предметів”), гуцати (ряд „Підкидати догори”), зіштовхувати (ряд „Скидати, штовхаючи”), влучати (ряд „Кидати, поціляти у що-небудь”).

До поля **Переміщати, навантаживши на себе** входять 4 синоніми-домінанти: мчати (ряд „Нести швидко”), перти (ряд „Нести щось тяжке”), тягти (ряд „Нести щось тяжке, що торкається землі”), тягати (ряд „Носити щось тяжке”).

Поле **Переміщати, пересилаючи** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися** (про дим) входять 5 синонімів-домінант: підніматися (ряд „Переміщатися догори”), повзти (ряд „Переміщатися повільно”), пробігати (ряд „Переміщатися швидко”), затягати (ряд „Покривати що-небудь”), розсіватися (ряд „Поширюватися у просторі; ставати менш густим”).

Поле **Переміщатися** (про небесні світила) містить 4 синоніми-домінанти: виглядати (ряд „З’являтися”), плисти (ряд „Переміщатися повільно”), заходити (ряд „Опускатися”), сходити (ряд „Підніматися”).

До поля **Переміщатися** (про повітряні маси) входять 7 синонімів-домінант: переливатися (ряд „Віяти повільно”), рвати (ряд „Віяти рвучко”), нести (ряд „Віяти швидко”), обвівати (ряд „Обдавати подувам поверхню предметів”), нести (ряд „Переміщати предмети силою вітру”), дмухати (ряд „Випускати з рота струмінь повітря”), котитися (ряд „Переміщатися під впливом вітру”).

До поля **Переміщатися** (про рідину) входить 21 синоніми-домінанти: бурлити (ряд „Текти інтенсивно”), капати (ряд „Текти краплями”), просочуватися (ряд „Текти неінтенсивно, проникати через що-небудь, куди-небудь”), стрибати

(„Текти по уступах”), бігти (ряд „Текти швидко”), ринути (ряд „Литися бурхливо”), цебеніти (ряд „Литися сильним струменем”), струменіти (ряд „Литися тонким струменем”), точитися (ряд „Литися через вузький отвір”), дзюрчати (ряд „Литися, видаючи звуки”), плюскати (ряд „Лити з шумом”), капати (ряд „Лити по краплі”), цідити (ряд „Лити через вузький отвір”), бризкати (ряд „Бризкати краплями (про рідину)”), кропити (ряд „Бризкати краплями рідини на кого, що-небудь”), хлопати (ряд „Видавати звуки під час переміщення (про рідину)”), нести (ряд „Переміщати предмети силою течії”), плисти (ряд „Переміщатися під впливом течії (про предмети)”), котитися (ряд „Переміщатися під впливом течії, вітру (про хвилі)”), бурлити (ряд „Переміщення рідини в стані неспокою”), збурювати (ряд „Робити рідину неспокійною”).

До поля **Переміщатися** (про рослини) входять 5 синонімів-домінант: проростати (ряд „Давати паростки (про насіння, рослини)”), розкриватися (ряд „Розпускатися (про бруньки)”), плестися (ряд „Рости, в’ючись по чому-небудь”), покривати (ряд „Ростучи, встеляти яку-небудь поверхню”), випускати (ряд „Утворювати нові пагони, гілки”).

Поле **Переміщатися** (про світло, темряву, тінь) містить 10 синонімів-домінант: віддалятися (ряд „Віддалятися від чого-небудь (про світло, темряву, тінь)”), розріджуватися (ряд „Розсіватися (про темряву, тінь)”), підводитися (ряд „Підніматися (про світло, сяйво)”), застилати (ряд „Покривати поверхню чого-небудь (про світло, темряву, тінь)”), проникати (ряд „Потрапляти всередину чого-небудь (про світло)”), випромінювати (ряд „Поширювати навколо себе промені”), пробиватися (ряд „Проникати назовні чого-небудь (про світло)”), вихоплюватися (ряд „Раптово, несподівано з’являтися (про світло)”), мигати (ряд „Світити нерівно”), бігати (ряд „Швидко, мінливо переміщатися (про світло, тінь)”).

До поля **Переміщатися** (про сипку речовину) входять 5 синонімів-домінант: сіятися (ряд „Сипатися (про зерно)”), литися (ряд „Сипатися великою масою”), цідитися (ряд „Сипатися струменем”), бігти (ряд „Сипатися швидко”), сіяти (ряд „Сипати (про зерно)”).

До поля **Переміщатися** (про тварин) входять 5 синонімів-домінант: брикати (ряд „Бити задніми ногами (про копитних)”), чвалувати (ряд „Бігти (про коней)”), табунитися (ряд „Збиратися в групи (про тварин)”), гедзатися (ряд „Поводитися неспокійно (про тварин)”), дибитися (ряд „Ставати дибки (про коней)”).

До поля **Переміщатися** (про туман) входять 5 синонімів-домінант: накочуватися (ряд „Наближатися (про туман)”), підніматися (ряд „Переміщатися догори (про туман)”), повзти (ряд „Переміщатися повільно (про туман)”), затягати (ряд „Покривати поверхню чого-небудь (про туман)”), розсіватися „Розходитися (про туман)”).

До поля **Переміщатися** (про хмари) входять 6 синонімів-домінант: громадитися (ряд „Збиратися в одному місці (про хмари)”), розхмарюватися (ряд „Ставати менш густими, зникати з обрію (про хмари)”), підніматися (ряд „Переміщатися догори (про хмари)”), сунутися (ряд „Переміщатися повільно (про хмари)”), проноситися (ряд „Переміщатися швидко (про хмари)”), заволікати (ряд „Покривати поверхню (про хмари)”).

До периферії поля **Переміщатися безладно** входить один синонімічний ряд „Зорове сприйняття безладного руху”, домінантою якого є слово мигтяти.

До поля **Переміщатися бігом** входять 8 синонімів-домінант: *трюхати* (ряд „Бігти повільно”), *мчати* (ряд „Бігти швидко”), *скакати* (ряд „Бігти, підстрибуючи”), *тікати* (ряд „Бігти, рятуючись від переслідування”), *лопотати* (ряд „Бігти, утворюючи шум”), *чкурнути* (ряд „Почати швидко бігти”), *брикати* (ряд „Бігати, підстрибуючи”), *гасати* („Бігати швидко”).

До поля **Переміщатися в (по) рідині** входять 5 синонімів-домінант: *плисти* (ряд „Пересуватися по воді (про судно, пасажирів)”), *плавати* (ряд „Пересуватися по воді (про судно, пасажирів)”), *пірнати* (ряд „Здійснювати вертикальні рухи в рідині”), *плескатися* (ряд „Переміщатися в рідині з шумом”), *хлюпатися* (ряд „Переміщатися в рідині, бовтаючись, плюскаючи, бризкаючи”).

Поле **Переміщатися в певному напрямку** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися в просторі** входять 10 синонімів-домінант: *рухатися* (ряд „Робити рухи (про тіло або його частини)”), *ворушити* (ряд „Рухати чимось злегка”), *ворушитися* (ряд „Рухатися злегка, перебуваючи на тому самому місці”), *штовхати* (ряд „Примушувати переміщатися, штовхаючи, тягнути”), *розворушувати* (ряд „Примушувати рухатися кого-, що-небудь”), *ворушити* (ряд „Рухати щось злегка”), *ціпеніти* (ряд „Втрачати здатність руху”), *пускати* (ряд „Давати можливість переміщатися”), *звільнятися* (ряд „Здобувати можливість переміщатися”), *тримати* (ряд „Перешкоджати переміщатися”).

Поле **Переміщатися великою масою** не має синонімічних рядів.

Периферія поля **Переміщатися від однієї точки в різних напрямках** містить синонімічний ряд „Відцентрове переміщення дрібних предметів”, домінантою якого є слово *розсипатися* і ряд „Розводити кінцівки, предмети в різні сторони”, домінантою якого є слово *розставляти*.

До поля **Переміщатися всередину чого-небудь** входять 9 синонімів-домінант: *пробиратися* (ряд „Переміщатися всередину чого-небудь з труднощами”), *добуватися* (ряд „Переміщатися всередину чого-небудь настирливо, без дозволу”), *прослизати* (ряд „Переміщатися всередину чого-небудь непомітно, швидко”), *прокрадатися* (ряд „Переміщатися всередину чого-небудь потай»), *пірнати* (ряд „Переміщатися всередину чого-небудь швидко»), *заглиблюватися* (ряд „Проникати всередину предмета”), *встромлятися* (ряд „Проникати всередину предмета (про щось гостре)”), *встромляти* (ряд „Заглиблювати всередину предмета щось гостре”), *заглиблювати* (ряд „Переміщати всередину предмета”).

Поле **Переміщатися до однієї точки з різних напрямків** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися догори** входять 7 синонімів-домінант: *настовбурчуватися* (ряд „Підніматися (про волосся, пір'я, шерсть)”), *закидатися* (ряд „Підніматися (про тіло або його частини)”), *зметнутися* (ряд „Підніматися стрімко”), *настовбурчувати* (ряд „Підняти (про волосся, пір'я, шерсть)”), *закидати* (ряд „Підняти (про частини тіла)”), *підбирати* (ряд „Підняти руками”), *зметнути* (ряд „Підняти стрімко”).

До поля **Переміщатися донизу** входять 23 синоніми-домінанти: *западати* (ряд „Опускатися (про поверхню)”), *грузнути* (ряд „Опускатися у грузьке середовище”), *занурюватися* (ряд „Опускатися у рідину”), *падати* (ряд „Осідати (про росу, іній)”), *сипатися* (ряд „Падати (про дрібні предмети або багато предметів)”), *опадати* (ряд „Падати (про листя)”), *кратати* (ряд „Падати (про опади)”), *валитися* (ряд „Падати від поштовху, удару”), *шугати* (ряд „Падати з великою силою”), *ляпати* (ряд „Падати з шумом (ляпати)”), *шубовснутися* (ряд

„Падати з шумом у воду”), бухати (ряд „Падати з шумом, важко”), беркицати (ряд „Падати раптово”), шурхати (ряд „Падати швидко”), вислизати (ряд „Падати, не втримавшись в чому-небудь”), спорскувати (ряд „Падати, не втримавшись на чому-небудь”), провалюватися (ряд „Падати, руйнуючи опору”), обвалюватися (ряд „Падати, руйнуючись”), упускати (ряд „Дозволяти власти, не втримавши що-небудь”), занурювати (ряд „Опускати у рідину”), валити (ряд „Примушувати падати”), сипати (ряд „Примушувати падати (дрібні предмети або велику кількість предметів”), обвалювати (ряд „Примушувати падати, руйнуючи”).

Поле **Переміщатися з шумом** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися за допомогою транспорту** входять 13 синонімів-домінант: гарцювати (ряд „Їхати на коні”), колувати (ряд „Їхати навколо чого-небудь”), труситися (ряд „Їхати по труській дорозі”), повзти (ряд „Їхати повільно”), тягтися (ряд „Їхати слідом за кимось”), мчати (ряд „Їхати швидко”), торохтіти (ряд „Їхати, утворюючи шум”), майнути (ряд „Почати їхати швидко”), кататися (ряд „Їздити для розваги”), бігати (ряд „Їздити швидко”), трясти (ряд „Везти, підкидаючи, трясучи”), мчати (ряд „Везти швидко”), катати (ряд „Возити для розваги”).

Поле **Переміщатися назад** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися назовні чого-небудь** входять 7 доміант: вибиратися (ряд „Переміщатися назовні з труднощами”), виметнутися (ряд „Переміщатися назовні швидко”), вислизати (ряд „Переміщатися назовні швидко і непомітно”), вигулькувати (ряд „Переміщатися назовні швидко, несподівано”), висуватися (ряд „Переміщатися назовні, вперед, з-за чого-небудь”), пробиватися (ряд „Переміщатися назовні, проходячи через яку-небудь поверхню”), висувати (ряд „Переміщати назовні, вперед, з-за чого-небудь”).

Поле **Переміщатися плавно** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися по ковзкій поверхні** входять 2 синоніми-домінанти: підсковзнутися (ряд „Ковзаючи, втратити рівновагу”), ковзатися (ряд „Ковзаючись, їздити”).

Поле **Переміщатися повільно** не має синонімічних рядів.

Периферія поля **Переміщатися стрибками** містить один синонімічний ряд „Стрибати під дією зовнішніх сил, поштовхів, ударів”, очолений доміантою підлітати.

Поле **Переміщатися уперек чого-небудь** не має синонімічних рядів.

Поле **Переміщатися через що-небудь** містить один синонімічний ряд „Переміщатися через який-небудь простір”, очолений доміантою пересікати.

Поле **Переміщатися швидко** містить 2 доміанти: розганятися (ряд „Збільшувати швидкість переміщення”), розганяти (ряд „Примушувати переміщатися швидше”).

Поле **Переміщатися, випереджаючи** не має синонімічних рядів.

Поле **Переміщатися, віддаляючись від кого-, чого-небудь** містить 2 синоніми-домінанти: сахатися (ряд „Переміщатися вбік, різко відсторонятися від кого-, чого-небудь”), відсмикувати (ряд „Переміщати вбік, різко відводити від кого-, чого-небудь”).

Поле **Переміщатися, змінюючи напрям** містить 2 синоніми-домінанти: обминати (ряд „Пересуватися, оминаючи що-небудь”), вихляти (ряд „Рухатися, роблячи повороти”).

Поле **Переміщатися, котячись** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися, летячи** входять 9 синонімів-домінант: *линнути* (ряд „Летіти легко, плавно”), *фуркати* (ряд „Летіти, утворюючи звуки”), *кружляти* (ряд „Літати колами, на нерухомо розпростертих крилах”), *плавати* (ряд „Літати легко, плавно”), *шугати* (ряд „Літати швидко”), *злітати* (ряд „Відриватися від землі”), *піднімати* (ряд „Відривати від землі”), *приземлюватися* (ряд „Здійснювати посадку”), *приземлювати* (ряд „Здійснювати посадку”).

До поля **Переміщатися, наближаючись до кого-, чого-небудь** входять 10 домінант: *прибувати* (ряд „Діставатися до якого-небудь місця”), *добиратися* (ряд „Діставатися куди-небудь з труднощами”), *підкрадатися* (ряд „Наближатися непомітно”), *приволікатися* („Прибувати куди-небудь (про когось небажаного, некликаного, несхвально)”), *нагодитися* (ряд „Прибувати куди-небудь вчасно”), *прителіпатися* (ряд „Прибувати куди-небудь невчасно, недоречно”), *нагрязнути* (ряд „Прибувати куди-небудь несподівано”), *тягтися* (ряд „Робити рух в напрямку до чого-небудь”), *доставляти* (ряд „Переміщати до якого-небудь місця”), *тягти* (ряд „Простягати щось в напрямку до чого-небудь”).

Поле **Переміщатися, наитовхуючись на кого-, що-небудь** не має синонімічних рядів.

Поле **Переміщатися, переслідуючи** не має синонімічних рядів.

Поле **Переміщатися, повзучи** містить один синонімічний ряд „Лізти догори”, очолений домінантою *п'ястися*.

Поле **Переміщатися, подорожуючи** не має синонімічних рядів.

Поле **Переміщатися, сунучись** не має синонімічних рядів.

До поля **Переміщатися, танцюючи** входять 7 синонімів-домінант: *плисти* (ряд „Танцювати плавно”), *соватися* (ряд „Танцювати повільно”), *віддирати* (ряд „Танцювати швидко”), *стрибати* (ряд „Танцювати, підстрибуючи”), *кружляти* (ряд „Танцювати, роблячи колові рухи”), *видригувати* (ряд „Танцювати, роблячи різкі рухи ногами”), *дріботіти* („Танцювати, часто перебираючи ногами”).

До поля **Починати переміщатися** входять 3 синонімі-домінанти: *потягнути* (ряд „Рушити повільно”), *рвонутися* (ряд „Рушити різко”), *метнутися* (ряд „Рушити швидко”).

До поля **Приймати певне положення в просторі** входять 10 синонімів-домінант: *зволікатися* (ряд „Повільно вставати”), *підхоплюватися* (ряд „Різко, швидко вставати”), *зривати* (ряд „Різко, швидко підводити”), *усідатися* (ряд „Сідати зручно, надовго”), *плюхатися* (ряд „Сідати швидко, з розгону”), *розвалюватися* (ряд „Сідати у вільній, недбалій позі”), *падати* (ряд „Лягати різко, швидко”), *розлягатися* (ряд „Лягати у вільній, недбалій позі”), *простягатися* (ряд „Лягати, витягнувши кінцівки”), *згортатися* (ряд „Лягати, скрутившись”).

До поля **Примушувати переміщатися в певному напрямку** належить ряд „Примушувати переміщатися в певному напрямку, застосовуючи силу”, очолений домінантою *пхати*.

До поля **Припиняти переміщатися** входить синонімічний ряд „Зупинятися повністю, застигати в певному положенні”, очолений домінантою *завмирати*.

До поля **Розміщатися де-небудь** входять 18 синонімів-домінант: *переселятися* (ряд „Змінювати місце проживання”), *зміщатися* (ряд „Змінювати місце розташування”), *перемішуватися* (ряд „Порушувати порядок розташування”), *дислокуватися* (ряд „Розміщатися (про війська)”), *установлюватися* (ряд „Розміщатися в певному порядку (установлюватися)”), *притикатися* (ряд

„Розміщатися в тісному, незручному місці”, оселятися (ряд „Розміщатися для проживання”), ховатися (ряд „Розміщатися так, щоб інші не змогли помітити або знайти”), витягати (ряд „Виймати назовні”), зміщати (ряд „Змінювати місце розташування”), класти (ряд „Поміщати що-небудь всередину”), запихати (ряд „Поміщати що-небудь всередину, прикладаючи силу”), перемішувати (ряд „Порушувати порядок розташування”), шикувати (ряд „Розміщувати в певному порядку”), тулити (ряд „Розміщувати в тісному, незручному місці”), дислокувати (ряд „Розміщувати війська”, оселяти (ряд „Розміщувати для проживання”), ховати (ряд „Розміщувати так, щоб інші не змогли помітити або знайти”).

Вивчаючи українську мову як іноземну, треба обов'язково приділяти увагу дієсловам переміщення, оскільки вони називають процеси, надзвичайно поширені у навколишньому світі і внаслідок цього є часто вживаними, входять до основного лексичного фонду української мови. Аналізуючи 8066 лексико-семантичних варіантів дієслів переміщення, ми виділили значно меншу кількість інтегральних лексичних одиниць – 327 синонімів-домінант, що узагальнюють значення слів, які входять до 327 синонімічних рядів. Синоніми є надзвичайно важливим для процесу мовного узагальнення типом семантичної парадигматики, основою мовної категоризації. Тим, хто вивчає українську мову як іноземну, треба передусім звертати увагу на синоніми-домінанти, оскільки це економить їхні зусилля і дає загальне уявлення про поняття переміщення, виражене властивими для української мови засобами.

1. *Апресян Ю.Д.* Лексическая семантика. Синонимические средства русского языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. *Жолковский А.К.* О правилах семантического анализа // Машинный перевод и прикладная лингвистика: Сб. науч. трудов МГПИИЯ. – 1964. – Вып. 8. – С. 17–32.
3. *Караулов Ю.Н.* Структура лексико-семантического поля // Научные достижения высшей школы. Филологические науки. – 1972. – № 1. – С. 57–68.
4. *Кузнецова Э.В.* Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
5. *Середницька А.* Ідеографічна класифікація дієслівної лексики сучасної української мови (на матеріалі дієслів переміщення) // Мова і культура. – Вип. 10. – Т. XII (112). – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, ТОВ „Видавничий дім Дмитра Бурого”, 2008. – С. 100–107.
6. *Середницька А.* Інтегральні слова у семантичному полі дієслів переміщення сучасної української літературної мови // Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет „Львівська політехніка”, 2009. – № 648. – С. 139–144.
7. *Словник української мови: В 11 т.* – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

**THE CENTRAL WORDS OF SYNONYMOUS LINE AND THEIR PART
IN STUDYING UKRAINIAN AS FOREIGN LANGUAGE**

Anna Serednytska

*National University „Lviv Politechnic”,
Department of Ukrainian Language,
1/306, Karpinskyj St., 79013 Lviv, Ukraine
phone: (032) 258 26 75*

327 central words of synonymous line – general notions which report basic semantic for more than 8066 lexico-semantic variants of the verbs with the meaning of motion – were determined in the process of research. The research results can be used in some fields of linguistic theory and practice: conceptualization of the surrounding world; in creation of short explanatory dictionaries; in writing textbooks for studying Ukrainian as foreign language.

Key words: verbs with the meaning of motion, synonym, semantic field.

**СИНОНИМЫ-ДОМИНАНТЫ СИНОНИМИЧЕСКИХ РЯДОВ
ГЛАГОЛОВ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ В КУРСЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО
ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО**

Анна Середницькая

*Национальный университет „Львовская политехника”,
кафедра украинского языка,
ул. Карпинского, 1/306, 79013 Львов, Украина
тел.: (032) 258 26 75*

На материале 8066 лексико-семантических вариантов глаголов перемещения выделено 57 лексико-семантических полей, которые содержат от 2 до 49 синонимических рядов, возглавленных синонимами-доминантами. Синонимы-доминанты – это высокочастотные слова, содержащие большой объем информации, поэтому в курсе украинского языка как иностранного их надо изучать в первую очередь.

Ключевые слова: глаголы перемещения, лексико-семантическое поле, синонимический ряд, синоним-доминанта.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2010

Прийнято до друку 12.04.2010